

P. HALISTE

VANA AJALOO UURIMISE MEETOD

ÄRATRÜKK AJALOOISEST AJAKIRJAST № 4 1928

TARTUS 1929

P. HALISTE

Vana ajaloo uurimise meetod¹⁾.

VANA AJALOO UURIMISE MEETOD

ÄRATRÜKK AJALOOISEST AJAKIRJAST № 4 1928

TARTUS 1929

¹⁾ Akadeemika Ajakiri, Tartu, 1928, nr. 4, lk. 1-10. 1928. aastal ilmus ka teine trükk.

P. HALASTE

VANA AJALOO UURIMISE
MEETOD

RAAMATUKOGU ALALDUSEST LAENAMISEKS 4 1929

Tartu Ülikooli
Raamatukogu

36074733

H. Laakmanni trükk, Tartus 1929.

Vana ajaloo uurimise meetod¹⁾.

1.

Käsitelles käesolevas ettekandes vana ajaloo uurimise meetodit mõistan vana ajaloo all kultuuriajalugu; on ju teada, et vana ajaloo käsitlused viimasel ajal ikka rohkem omandavad üldkultuuri-käsitluste iseloomu. Kui seega antud teem on laiendatud, siis olen teiselt poolt sunnitud seda piirama, peatudes vaid kreeka-rooma ajalool ja heites kõrvale Idamaa ajaloo kui ala, millega ma pole küllaldaselt tuttav.

Antiikse või kreeka-rooma ajaloo uurimine erineb oma meetodilt tunduvalt uue ja keskaegse ajaloo uurimisest. Uus aeg oma iseloomult ja iseärasusilt on meile arusaadavam juba oma läheduse tõttu. Seepärast uurijal ei tarvitse igakord peatuda paljudel asjaoludel, kuna need on üldiselt arusaadavad ja tuntud. Uuema aja kultuuri üldpilt on moodsale inimesele selgem ja kergemini taibatav, ning uurijal on võimalik piirduda üksikute kultuurnähtete selgitamisega, ilma et tal tarvitseks alati valgustada siduvust teiste kultuuriaspektega.

Teiselt poolt teame, et uue ajaloo uurija on pahatihti sunnitud oma uurimise alasiid piirama uue ajaloo allikate rohkuse tõttu. Tal on enamasti alati kasutada rikkalikud arhiivmaterjalid ja teda eksitab enimini nii õelda *embarras de richesse* kui allikate vähesus. Juba üksikute linnade arhiivide läbitöötamine käib sagedasti üle jõu üksikule uurijale, kõnelemata uurimistest laiemas ulatuses.

Siiski sisaldab see moment uue ajaloo uurijale teatavat paremust. Tema kasutada olev aineestik on ühtlane ja enamasti vististi ka küllaldane uuritavate küsimuste lahendamiseks. Teiste allikate uurimise vajadus, mis ka võiksid teataval määral valgustada uuritavaid küsimusi, langeb seetõttu ära, ilma iseärase kahjuta lahendatavaile küsimusile.

Siirdudes uuest ajast keskaega märgime ära, et aja iseloom pole enam nii arusaadav moodsale inimesele, kuna keskaja elu struktuur on teatavasti teissugune. Sellega ühenduses esineb sundivamana tarvidus arvestada elu aspekte laiemas ulatuses. Üksikud kultuurnähted aga

¹⁾ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi koosolekul 18. novembril 1928 peetud ettekanne.

pole enam nii kergesti taibatavad ja seetõttu on nende asetamine kogu kultuuri üldpildi raamesse ühelt poolt raskem, teiselt poolt vajalisem.

Samuti näitab erinevust allikate seisukord võrreldes uue ajaga. *Embarras de richesse'i* pole enam sarnaneval määral olemas, ning keskaja esimese poole kohta, kuni umbes XII sajandi aluni, kannatab uurimine isegi allikate vähesuse all. See asjaolu raskendab keskaja käsitlemist ja sunnib uurijat arvestama kirjaliste allikate kõrval ka teislaadilisi. Nii on A. Dopsch oma teoses „Europa kultuuri arengu majanduslikud ja sotsiaalsed alused“, millele minu tähelepanu vastavalt poolt on juhitud¹⁾, juba laialdaselt kasutanud kirjaliste allikate kõrval arkeoloogilist j. m. materjali.

Siiski moodustavat säärased teosed nagu Dopsch'i oma, nagu mulle samalt poolt teatatakse, oma meetodilt teatava erandi keskaja uurimuste reas. Nõnda näib, et keskaja — mõtlen siin iseäranis varasemat kesk-aega — uurimustes veel pole kaugeltki läbi lõõnud seisukoht, millele vastavalt üksikute küsimuste ja probleemide valgustamiseks tuleks kasutada mitte ainult kirjalisi, vaid ka kõiki teisi saadaval olevaid allikaid. Üldiselt tundub siiski, et keskaja uurimine nii aja iseärasuste kui allikate seisukorra tõttu on komplitseeritum kui uue ajaloo käsitlemine.

Seisukord muutub veel komplitseeritumaks ja raskemaks vana ajaloo uurimise alal. Siin on meil tegu ajaga, mis meist asub veel kaugemal ja on oma iseärasusilt veelgi lahkuminevam meie ajast. Teatavasti osutub kultuuriajaloo nähete ja sündmuste uurimine juba iseendast raskeks ja delikaatseks ülesandeks. Iga ajalooline sündmus on ju individuaalne ja teatud mõttes *unicum*, kuna ta kunagi ei kordu võrdsel kujul. Tuletagem meelde, et üks nüüdisaja kuulsamaid ajaloolasi, E. d. Meyer on isegi nii kaugele läinud, et ta rõhutades ajalooliste sündmuste omapärasust ja seetõttu mittekorduvust, eitab iga-suguste ajalooliste seaduste olemasolu. Ja kes võiks kinnitada, et ta täitsa eksib²⁾.

Nüüd edasi: tunnustades üksikute ajaloo nähete individuaalsust ühelt poolt ja nähes ajaloo ülesannet üksiknähete koondamises suurematesse ajaloolistesse vahekorrisse teiselt poolt, saame aru, milliste raskustega on seotud töötamine vana ajaloo piirkonnas. Kuna siin uurijal tuleb asetada mitte nii kergesti taibatav üksiknähe peale selle veel ajaloolisele foonile, mis tunduvalt erineb uusaegselt, siis on selge, et ta ei pea arvestama ainult üksikute küsimuste prob-

¹⁾ A. Dopsch, *Wirtschaftliche u. soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen*, I², Wien 1923; II², Wien 1924.

²⁾ E. d. Meyer, *Zur Theorie und Methodik der Geschichte*, (Kleine Schriften¹, lk. 3—67, passim, Halle 1910).

leeme, vaid et ta sunnitud on seejuures arvestama ka kogu ajajärgu üldkultuurilist aspekti, millega vaid seotuna üksikküsimused leiavad õige valgustuse.

Seejuures ei saa samuti rõhutamata jätta seda, et üksikud kultuurajaloolised probleemid esinevad oma sisult antiikses ajaloos tihti peale väga mitmekesiseina. Esitan siin näitena kreeka riikluse probleemi. Võiks arvata, et siin on tegu kõige pealt kreeka elu välis- ja sisepoliitilise ning sotsiaalmajandusliku aspektiga. See on küll õige, kuid selle kõrval tuleb arvestada teisi momente. Eestkätt mainime, et kreeka riiklus on väga lähedalt seotud usundiga. Kuigi keegi uurija ei pooldaks enam tänapäev prantsuse teadlase Fustel de Coulanges'i teooriat, mille järgi kogu antiik-aja riikluse on määranud usundilised momendid¹⁾, siis peame ometi fikseerima tõsiasi, et usundi mõju antiik-aja riiklusele on olnud silmapaistev. Juba Aristoteles on seda rõhutanud, kuna ta riigivalitsemise ülesannete seas nimetab kõige pealt hoolitsemist usundi eest²⁾. Seisukord ses küsimuses on tõepoolest säärane, et me ei kujuta kreeka riiklust ilma selle usundilise aspektita. Kultuse nõuete täitmine riigi kaitsejumalate suhtes oli näit. iga kreeka riikliku kõondise õiguseks ja kohustuseks. Tuletagem samuti meelde, millist osa etendasid Ateena riigis jumalate auks peetavad pühad ja pidustused, mille korraldamine oli pea alati magistraatide otsekoheks ülesandeks. Igal pool põimuvad kreeka riikluse usundilised momendid³⁾. — Edasi märgime ära, et ka kodanikkude kasvatuse probleem omab Kreekas suurt riiklikku tähendust. Riigi ülesandeks on kasvatada kodanikke vastavalt seaduste nõuetele ja seadustele alluvuse sihis. Me puutume siin Aristoteelse poliitilise teooria kaht fundamentaalset printsiipi: seaduste suvereniteeti ja kodanikkude kasvatamist kooskõlas suvereensete seaduste nõuetega⁴⁾. Nii näeme, et siin on tegu ülesannetega, mis otsekohealt seotud üksikute indiviiduumide riigikodanikeks kujundamisega, seega küsimusega, mis moodustab kreeka riikluse integreeriva osa⁵⁾.

1) Fustel de Coulanges, La cité antique. Étude sur le culte, le droit, les institutions de la Grèce et de Rome¹³, Paris 1890.

2) Vt. G. Busolt, Griechische Staatskunde I³, lk. 514 (Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft hrsg. v. Iw. v. Müller, IV, 1, 1, München 1920).

3) Ülevaate saamiseks küsimusest vt. G. F. Schoemann - J. H. Lipsius, Griechische Altertümer II⁴, lk. 163—180, Berliin 1902.

4) Vt. E. Barker, Greek Political Theory, Plato and his Predecessors, lk. 37 j. j., London 1918.

5) Illustratsioonina kasvatuse ülesannete kohta Kreekas olgu siin nimetatud riiklikkude koolide instituut, n. n. ephobia, mille kohta vt. Busolt, op. cit. I, lk. 496, II, lk. 1188 j. j.

Tähendagem viimati, et ka kirjandus ja kunst omavad tähendust samalt seisukohalt vaadatuina, suuremat kui kunagi hiljemini. Thukydides näit., kui ta oma tuntud Periklese matusekõnes (II 34—46) alla kriipsutas Ateena riikluse väärtusi, osandas seejuures tähtsa osa samuti kirjandusele ja kunstile. Ühenduses sellega on ka arusaadav, mispärast just siit võib leida väärtuslikke teateid Kreeka riikluse probleemi jälgimisel.

Esitatud näitest, mis pole ainuolev, võime järeldada kreeka kultuurajalooliste probleemide komplitseeritud iseloomu. Sellele vastavalt on viimaste aastakümnete kestes antiik-ajaloo uurijale paratamatuks saanud tarvidus alati seirata üksikute küsimuste valgustamisel nende ühendust teiste lähedal seisvatega ning nende üldkultuurilist fooni. See seisukoht on saanud tingimuseks, millest lahtiütlemine tundub tänapäev olevat täitsa võimatu. Seda on selgesti näidanud klassilise filoloogia ja vana ajaloo kui teaduste areng. Lähtudes antiikse kultuuri ühtluse ideest ühelt poolt ja klassilise filoloogia ülesandest, seda ühtlast kultuuri teaduse jõul elustada teiselt poolt, määrab näit. Wilamowitz omas teoses „Filoloogia ajalugu“ filoloogiliste uurimiste objekti järgmiselt: „Die Philologie . . . wird durch ihr Objekt bestimmt, die griechisch-römische Kultur in ihrem Wesen und allen Äusserungen ihres Lebens“¹⁾. Samal seisukohal asub ka ajaloolane K. J. Beloch, kuigi ta ei taha tunnustada klassilise filoloogia osavõttu antiikse kultuuri uurimisest. Esitan siin ta sõnad: „Die Geschichte . . . ist eine enzyklopädische Wissenschaft . . . ; sie hat die Darstellung der gesamten Kulturentwicklung . . . in allen ihren Richtungen zur Aufgabe“²⁾. Nagu esitatud tsitaadest näha, määrab kumbki teadusmees oma teaduse ülesanded väga sarnanevalt, ning seepärast on minu arvates täitsa asjatu vaidlus, mida kauemat aega on peetud klassilise filoloogia ja vana ajaloo esindajate vahel selle üle, kumb neist õigustatud on antiikset kultuuriajalugu uurima. Ei praktiliselt ega teoreetiliselt pole see vaidlus põhjendatav. Ainult järgmist tingimust tuleb seirata nii ajaloolasel kui ka filoloogil. Nii üks kui teine, kui ta uurib mõnda kultuurajaloolist nähet antiik-ajaloo piirkonnas, ei tohi piirduda vaid antiik-ajaga; ta peab kindlasti juhtima oma tähelepanu samalaadilistele nähetele ja nendega seotud uurimisprobleemele samuti uuemal ajal. Näiteks on

1) U. von Wilamowitz-Moellendorff, Geschichte der Philologie, lk. 1 (A. Gercke-Ed. Norden, Einleitung in die Altertumswissenschaft I³, Leipzig-Berlin 1927).

2) K. J. Beloch, Griechische Geschichte seit Alexander, lk. 155; osas „Gesichtspunkte u. Probleme“ (Gercke-Norden, op cit. III², 1914).

antiik-kirjanduse uurijale väga tähtis tutvuneda kirjanduse arenguga uuemalgi ajal, sest siin kogutud vaatlused ja tähelepanekud võivad hõlbustada tema uurimisi antiiksegi kirjanduse alal. Mitte vähem pole talle tähtis arvestada uuema kirjanduse uurimise probleeme ja nende lahendamise meetodeid. Analoogilised nõuded on maksvad ka teiste kultuuriajaloo alade kohta, nagu filosoofia, kunstiajalugu, majanduse-ajalugu j. t.

Säärane vaatluspiiride laiendamine on juba tarvilik seepärast, et sel teel on võimalik omandada õigemad seisukohta antiikse kultuuri hindamisel. Kuuluvad ju peaaegu kõik praeguse Euroopa kultuurid hellenotsentrilisse kultuuriringi ning on seepärast endastmõistetav, et antiik-aja uurijale pakub suurt huvi jälgida antiik-kultuuri reflekse ja mõjutusi Euroopa arengusse.

Teiselt poolt tuleb ometi konstateerida, et mitte alati pole uurijail võimalik olnud, käsitletavate ainete ulatuse tõttu, tarvilikul määral täiendada oma antiik-aja uurimisi ka uuema aja suhtes. See asjaolu on esile kutsunud isegi kahesuguseid käsitlusviise. Nii näiteks on Wilamowitz oma teoses Platoni üle¹⁾ meile esitanud niisuguse pildi Platonist ja tema filosoofiast, mis on asetatud kõige lähemasse vahekorda kogu antiik-aja kultuuriga, mis moodustab nii öelda Platoni filosoofia kultuurilise fooni. Seevastu on Ed. Zeller oma tuntud teose²⁾ teises köites esitanud eestkätt süstemaatilise Platoni filosoofia käsitluse, mis on mõeldud osana kogu filosoofilise mõtte arengust, alates filosoofia tekkimisest Väike-Aasias kuni kaasaegsuseni. Ei sõandaks öelda, kumb käsitlusviis on eelistatavam. Teoreetiliselt küsimusele suhtudes tundub siiski, et ideaaliks võib pidada vaid säärast käsitlust, mis arvestades mõlemat seisukohta baseerub võimalikult kõikkülgsel antiik-aja tundmisel ja lisaks sellele arvestab üksikute nähete arengut ja nende uurimist kuni uuema ajani.

Me näeme seega, et on olemas üks suur horisontaalne tasapind, millel asetseb nii öelda kogu antiik-aja kultuurilm, ning et sellelt tasapinnalt eralduvad üksikud vertikaalid, mille kaudu antiik-aja kultuur ja selle uurimine valgub Uus-Euroopasse. Seda horisontaalset tasapinda tuleb uurijal kõige pealt silmas pidada võimalikult laiemas ulatuses, kuid ka üksikute vertikaalide kaudu tuleb tal üles tungida õige perspektiivi omandamiseks ja oma uurimise meetodi kontrollimise, resp. modifitseerimise otstarbel. Igatahes tuleb seejuu-

¹⁾ U. v. Wilamowitz-Moellendorff, Platon I—II, Berliin 1920².

²⁾ Ed. Zeller, Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung I, 1⁴, Leipzig 1889.

res toimida ettevaatlikult, sest analoogiatega ülekandmine uuest ajast antiigile on ikkagi võimalik vaid *mutatis mutandis*, ning liialdatud moderniseerimise katsed pole kunagi õigustatud — seisukoht mida teaduses viimasel ajal on hakatud ikka rohkem rõhutama¹⁾ — kuid toimida nõnda tuleb ikkagi.

On õige, et ülalesitatud nõudmised sisaldavad tingimusi, mille täitmine käib üle jõu enamikule uurijaist. Tahaks siiski alla kriipsutada, et need teoreetiliselt vaadatuna tulevad pidada õigeiks, seda enam, et üksikud suured teadusmehed ka tegelikult on näidanud, et nad suudavad täita omi ülesandeid eelmainitud teoreetilistel alustel.

Kui eeltoodu põhjal antiikse kultuuriajaloo uurimine tundub delikaatse ja komplitseeritud ülesandena, siis raskendab seda uurimist omalt poolt veel allikate küsimus, mille iseloomustamiseks siin olgu esitatud järgmised asjaolud²⁾.

2.

Allikad, mida me kasutame antiikse kultuuriajaloo rekonstrueerimisel, on järgmised: 1) antiik-aja keeled, 2) müüdid ja legendid, 3) aineeline vanavara (arkeoloogia), 4) dokumentaalne vanavara (epigraafika, papüroloogia), 5) antiik-rahade materjal (numismaatika), 6) antiik-aja kirjandus. Antud järjekorras luban endale käesoleva ettekande ülesannete kohaselt iseloomustada esitatud liikide tähtsust allikana.

Antiik-aja keeled (kreeka ja ladina keel) võimaldavad kõige pealt kreeklaste ja roomlaste rahvusliku päritolu kindlaksmääramist. Tänu keeleliste andmete teame, et nii kreeklased kui roomlased kuuluvad n. n. indoeurooplaste perre. Kreeka ja Itaalia murrete uurimine on teataval määral heitnud valgust samuti Kreeka ja Itaalia üksikute rahvuste ajaloole. Üksikud küsimused pole küll veel lõplikult selgunud, nagu näiteks makedoonlaste rahvusliku kuuluvuse küsimus³⁾; siiski tuleb konstateerida, et me tunneme Kreeka ja Itaalia etnoloogilist pilti peamiselt keeleliste andmete põhjal. Laiemas mõttes on antiik-aja keeled üldkultuurilise tasapinna arengu näitajaks. Valdav enamik kultuuriajaloolisi küsimusi pole ometi lahendatav lingvistilise

¹⁾ Näit. astub A. Zimmer oma teoses „The Greek Commonwealth“, Oxford 1924⁴, välja moderniseerimiskatsete vastu antiikaja sotsiaalmajanduslike küsimuste käsitlemisel; vt. „Ajalooline Ajakiri“ I, 1922, lk. 113 j. j.

²⁾ Allikate küsimuse üle vt. В. Бузескулъ, Введение въ исторію Греціи, Petrograd 1915, ja A. Rosenberg, Einleitung und Quellenkunde zur römischen Geschichte, Berlin 1921.

³⁾ Vt. O. Hoffmann, Volkstum und Sprache der Makedonen (Pauly-Wisowa-Kroll, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, 27. Halbband, veerg 684 j. j.), Stuttgart 1928.

materjaliga ja viimast võib kasutada ainult ülalpool mainitud ja neile sarnanevate küsimuste uurimisel.

Siirdudes müütidele ja legendidele leiame nende tähtsuse selles, et nad peegeldavad antud rahva ilmavaadet, tema usundilisi ja kõlb-
lisi tõekspidamisi, tema vahekorda loodusega. Seejuures on tähtis
tähendada, et müütide ja legendide taga tihti peitub ajalooline tõde,
mille eraldamine ongi ajalooteaduse ülesandeks. Tugides inglise
teadlase W. Leaf'i uurimustele võime näiteks kinnitada, et Troia
sõja müütidel on olnud ajalooline alus¹⁾. Samuti kajastuvad mitme-
sugustes Kreeka mandri müütides poliitilised vahekorrad üksikute
Kreeka riikide vahel. Üldiselt võib öelda, et müütide ja legendide näol
omame kaudset allikat mõningate kultuurilooliste küsimuste selgitamiseks.

Palju tähtsamad on juba ainelise vanavara allikad, millega tegeleb
arkeoloogia. Siia kuuluvad muistsete linnade ja asunduste jäänused,
mitmesuguste ehituste, nagu templite, losside, majade varemed, hauamuis-
tised, maja tarberiistad, kunstitooted, ehteasjad j. m. Nende allikate
tähtsus osutub iseäranis suureks vanemate ajajärkude kohta, millest
pole säilinud kirjalisi tunnustusi. Näiteks on Kreeta-Mükeene kultuuri
üksikute ajajärkude füsiognoomia enam-vähem selgunud eestkätt arkeo-
loogilistel andmetel²⁾. Sparta sotsiaalse struktuuri VII sajandil, mille eri-
nevust võrreldes VI sajandi Spartaga eeldati juba varemini, on nüüd
valgustanud inglaste poolt kohapeal ettevõetud kaevamistööd. On
nimelt selgunud, et Sparta olud VIII ja VII sajandil e. Kr. olid palju
vabamad kui VI sajandil. Näib kindel olevat, et umbes aastal 600 e.
Kr. teostus Spartas kardinaalne elumurrang. Üksikasjad pole veel sel-
gunud; kuid üldiselt tuleb kõiki Sparta käsitlusi, mis veel pole arvesta-
nud mainitud kaevamistööde resultaate, kindlasti pidada vananenuiks³⁾.
Nimetagem veel, et sotsiaalmajanduslikkude uurimiste alal on üks prae-
gusaja suurimaid teadusmehi, M. Rostovzeff väga heade tagajär-
gedega kasutanud just arkeoloogilist materjali, võttes seda tihtipeale
oma uurimiste lähtekohaks, mitte aga, nagu tavaliselt tehakse, vaid illus-
tratsiooniks⁴⁾. Siiski näitab ka selle allikateliigi iseloomustus, et ta täht-
sus on piiratud osalt teatavate ajajärkudega, osalt üksikute küsimustega.

¹⁾ W. Leaf'i teooria järgi on Troia sõja põhjustanud majanduslikud tegurid
— võistlus Troia asendi pärast, mis oli tähtis kaubandusliku läbikäimise punktina.
Vt. tema teos „Homer and History“, London 1915.

²⁾ Vt. näit. R. Dussaud, Les civilisations préhelléniques², Paris 1914.

³⁾ Aruanded Sparta kaevamistööde kohta on ära trükitud ajakirjas „The Annual
of the British school of Athens“, XXII, 1905/06 j. j.

⁴⁾ Nimetatud seisukohalt on kõige tähtsamad tema teosed „A History of the
Ancient World“, Oxford, I, 1926, II 1927 ja „The Social and Economic History of the Roman
Empire“, Oxford 1926; vt. „Ajalooline Ajakiri“ VII, 1928, lk. 82–93.

Dokumentaalsete allikate alal tegeleme esikohal raidkirjadega ja teadusega, mille objekti nad moodustavad, — epigraafikaga, teisel kohal papüüroste ja papüroloogiaga.

Raidkirjad moodustavad nii-öelda antiik-aja arhiivilise materjali. Nende sisu on väga mitmekesine. Me leiame siin kreeka usundilist elu reguleerivaid otsusi, seaduste tekste, rahvakoosoleku ja riiginõukogu dekreete, rahvusvahelisi lepinguid, eraisikute kokkuleppeid, riigimaksude ülestähendusi, magistratide nimestikke, otsusi kodanikuõiguste andmise kohta välismaalastele, orjade vabakslaskmise tunnistusi, võlakohustusi, inventari nimestikke jne. jne. Nõnda valgustavad raidkirjad antiik-aja usundilist, riiklikku ja eraelu, ängates meile dokumentaalseid andmeid mainitud alade kohta ja mitmeti täiendades sel teel antiiksete autorite teateid. Kuigi valdav osa raidkirju sisaldab teisjärgulisi ja isegi vähema tähtsusega tekste, siis leiame nende seas ometi rea niisuguseid, mille väärtus allikana on väga suur. Viimaste hulgast mainin siin näit. Kreeta linna Gortynsi raidkirja, mis leiti a. 1884 ja sisaldab nimetatud linna tsiviilõiguse koodeksi VI sajandist e. Kr. See dokument omab väga suurt tähtsust kreeka arkailise õiguse normide selgitamisel, tutvustades meid kreeka, eriti dooria riikes valitsevate juriidiliste ja sotsiaalsete vahekordadega, perekonnaelu korraldustega, naiste õigusliku seisukorraga, orjade küsimusega ja muu sellele sarnanevaga¹⁾. Nimetan edasi näitena Ateena II mereliidu asutamislepingut, mis sõlmiti a. 378/377 Ateena ja rea kreeka riikide vahel. Siin leiame teateid selle kohta, millistel alustel oli korraldatud see II mereliit ja mille poolest ta lahku läks I-sest. Iseäranis huvitav on näit. selles dokumendis lepingu määrus, millega keelati nii Ateena riigil kui Ateena kodanikel omandada kinnisvara üksikute liitriikide maa-alal, sest selles nähti põhjendatult hädaohtu liidu liikmete poliitilisele suvereniiteedile²⁾. Esitan edasi näitena Põhja-Aafrikas leitud Küreene konstitutsiooni III sajandi keskpaigust e. Kr., mis meid tutvustab Küreene, tolle tähtsa antiik-aja linna, kodanikuõiguse normega, riiginõukogu korraldusega, magistratuuridega, sõjaväelise organisatsiooniga, preestriseisusega jne³⁾. Rooma raidkirjadest ei saa siinkohal

---

¹⁾ Monograafiaist võib soovitada J. Kohler, E. Ziebarth, Das Stadtrecht von Gortyn und seine Beziehungen zum gemeingriechischen Rechte, Göttingen 1912.

²⁾ Vt. K. J. Beloch, Griechische Geschichte, III, 1², lk. 149 j., Berlin-Leipzig 1922.

³⁾ Vt. „Ajalooline Ajakiri“ VII, 1928, lk. 21 ühes märkustega 2 ja 3. Seal mainitud uurimustele on vahepeal juurde tulnud rida teisi. Kõige värskem neist, mis juba arvestab vahepeal ilmunuidki, kuulub inglise teadlasele M. Cary'le: A constitutional Inscription from Cyrene (The Journal of Hellenic Studies, Vol. XLVIII, 1928, lk. 222—238).

viimati nimetamata jätta kuulsat „*Monumentum Ancyranum*“it“, Ankyras, praeguses Angooras, leitud keiser Augustuse testamendi ära kirja, toda „raidkirjade kuningatari“, nagu Mommsen teda on nimetanud. Augustuse ajajärgu ajaloo kohta omab see allikas esmajärgulist tähtsust¹⁾.

Teiselt poolt ei saa ometi tähendamata jätta mõningaid iseloomulikke jooni, mis olles omased kõigile epigraafilisile tekstele vähendavad nende tähtsust allikana. Teatud miinuseks sellelt seisukohalt vaadatuna oli juba nende tekkimise ja olemasolu eesmärk: võimaldada kivisse või metallisse raiutuina teateid avalikkusele ja säilitada viimaseid võimalust mööda igaveseks ajaks. Nõnda langeb raidkirjaliste tekstide reast välja peaaegu kõigi sääraste teadete liik, mis ei taotlenud mainitud eesmärki. Sellega on seletatav asjaolu, et me raidkirjalise materjali hulgas peaaegu ei leia niisuguseid teateid, mis meid tutvustaks näit. antiik-aja rahvaste igapäise elu tingimustega. Raidkirjades ei kajastu samuti kuigi tunduvalt vaimline elu ja seltskonna ilmavaade; vähe kõnelevad nad ka seltskonna püüetest, vaa-detest, ideaalidest, intellektuaalse elu suundadest. Olles pealegi sageli offitsiaalseks allikaks, vaikivad raidkirjad, nagu see tavaliselt tuleb nähtavale ametlikes teadaandeis, paljudest asjust täitsa. Sama asjaoluga on seletatav individuaalsuse puudumine nende juures, mida väga tihti võib konstateerida. Suuremalt jaolt on nad sisult väga sarnased üksteisele ning stiililt šabloonilised. Kokkuvõtetult võiks seega iseloomustada raidkirjade tähtsust allikana järgmiselt: ükski ajaloo käsitlus pole mõeldav, ilma et see ei baseeruks üksikuis osis epigraafilisil andmeil, kuid viimastega üksinda poleks võimalik rekonstrueerida tarvilikul määral mitte ühtki ajajärku²⁾.

Umbes sama pilti pakuvad meile ka papüürosed. Nende kohta tuleks aga kõige pealt tähendada, et nende tähtsus on piiratud ajalisel ja ruumilisel. Nad piirduvad Egüptusega, kuna nad selle maa geoloogiliste iseärasuste tõttu vaid peaaegu erandita siin on hoidunud ja leitud. Teiseks kuulub kõige vanem meile tuntud papüüros 311. aastasse e. Kr., nii et alles siit peale on võimalik papüüroloogiaga arvestada. Papüürosed sarnanevad nii mõneski suhtes raidkirjadele. Nagu viimastes leiame ka papüürosetes seadusi, valitsuse dekreete, rahvusvahe-

¹⁾ Põhjapaneva tööna olgu siin nimetatud Th. Mommseni „*Res gestae Divi Augusti*“, Ed. II, Berolini 1883. Vt. ka „Ajalooline Ajakiri“ VII, 1928, lk. 25, märkus 1.

²⁾ Raidkirjade käsitlustest, mis ka sisaldavad rikkalikke andmeid kirjanduse kohta, nimetan siin W. L a r f e l d, *Griechische Epigraphik*³, 1914 (ülalmainitud seerias „*Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft*“ I, 5) ja R. C a g n a t, *Cours d'épigraphie latine*⁴, Paris 1914.

lisi leppeid, eralepinguid j. m., veel suuremal arvul ja suuremas mitmekesisuses kui raidkirjades. Ka leiame siit igasuguseid teisi teateid ja isegi ülestähendusi *pro memoria*. Seega on teadete mitmekesisuse tõttu papürooloogilised allikad eriti tähtsad. Kuid, nagu öeldud, väheneb see tähtsus seetõttu, et nad peaaegu eranditult käivad Egüptuse kohta. Selle maa kohta sisaldavad nad igatahes väga rikkalikku materjali. Hellenismi- ja roomaaegse Egüptuse riiklik-administratiivne ja sotsiaalmajanduslik korraldus on just papüürooste tõttu meile paremini tuntud kui kusagil mujal. Kuna Egüptus aga oma korraldustelt asub eriseisukohal nii Ptolemaioste ajal teiste hellenismi riikide suhtes kui rooma ajal Rooma keisririigi üksikosade suhtes, siis tuleb papüüroostelt omandatud teadete ülekandmisel teistele maadele ettevaatlikult toimida. Ainult siis võime ka lahkuminekute korral papüüroostest midagi juurde õppida teiste maade korralduste kohta. Otsekoheselt aga on papüüroosed ainult juhtumisi meile teateid muretsenud ka teistest antiik-aja ilmaosadest. Ma seiran siin Egüptuses aastal 1891 leitud Aristotelese „Ateena põhiseadust“, mille tähtsus on eriliselt suur, ja samuti Egüptuses, Oxyrynchoses, leitud n. n. kreeka ajalugu (*Hellenica Oxyrynchia*), mis heidab valgust üksikutele kreeka riikidele IV sajandil e. Kr. ja iseäranis Boiootia liidu organisatsioonis (puutuvaile küsimusile¹). Siiski, nagu juba tähendatud, on sääraseid papüürooste leiud erandilised, ning üldiselt jäävad papüürooste tähtsuse kohta allikana maksma ülalmainitud restriksioonid²).

Vastavalt meie kavale siirdugem nüüd numismaatikale. See allikate rühm omab eeskätt tähtsust majanduselu uurimisel: on ju rahad ja nende käibimine parimaid majanduselu näitajaid. Kuid numismaatiline materjal omab mõnikord tähtsust ka poliitilise ajaloo kohta. Rahade põhjal on võimalik kindlaks määrata üksikute riikide iseseisvust, resp. mitteiseseisvust, jälgida nende omavahelisi suhteid, teha järeldusi poliitiliste liitude olemasolust jne. Näiteks oleme saanud ainult numismaatilise materjali kaudu teada, et peale Knidose lahingu aastal 394 e. Kr. sõlmiti liit mitmesuguste kreeka linnade vahel — teised allikad vaikivad sellest täielikult³). Kaugemate ja vähemtuntud hellenismi aja valitsuste dünastiliste küsimuste kohta on rahad

¹) Orienteerivaid teateid võib leida mõlema kohta Бузескуль'і juures, op. cit. lk. 130 j., 147 j. j.

²) Papürooloogia käsitlustest on põhjapanev L. Mitteis- U. Wilcken, Grundzüge und Chrestomatie der Papyruskunde, I, 1—2, II, 1—2, Leipzig-Berlin 1912; vt. samuti „Ajalooline Ajakiri“ II, 1923, lk. 92—98. P. Bauman, „Papürooloogia antiik-ajaloo abiteadusena“.

³) Vt. P. Gardner, A History of Ancient Coinage, 700—300 B. C., lk. 103, 299 j. j. Oxford 1918.

tihtipeale meie ainus allikas. Neil leiduvad valitsejate portreed paku-
vad ikonograafilist ja psühholoogilist huvi ¹⁾.

Meil jääb nüüd veel üle käsitleda viimasena kõige tähtsamat al-
likateliiki — kirjanduslikke allikaid. Alles siit ammutame valdavas
ülekaalus tolle ainestiku, mille põhjal on olnud võimalik teataval mää-
ral üles ehitada antiikse kultuuriajaloo hoonet. Tuleb nimelt rõhutada,
et me leiame kõige selgema kajastuse antiikaja elust just kirjan-
duses, ning mitte ükski teistest allikatest ei tutvusta meid nõnda
kogu kreeka ja rooma kultuuriga kui kirjanduse teosed, kõnele-
mata ajaloolaste omist, mis seiravad üksikute kultuurialade otsekohest
käsitlemist ²⁾.

Me liigitame kirjanduslikud allikad kahte rühma: mitteajaloolaste
ja ajaloolaste teosed. Esimesse rühma kuuluvaist nimetame siin antiik-
aja eepost, lüürikat, tragöödiat, komöödiat; retoorilist ja filosoofilist
kirjandust; romaani, novelli jne. Antiik-kirjanduse mainitud liikide
tähtsus kultuuriajaloolise allikana on väga mitmesugune. Vaimlise elu
jälgimise, antiik-seltskonna ideaalide ja meeoludega tutvumise ots-
tarbel tuleb igal uurijal kasutada neid liike eestkätt ja võimalikult laie-
mas ulatuses. Samuti on tarvilik nende poole pöörduda üldpildi saa-
miseks teatava ajajärgu kultuurilisest tasapinnast. Uurimismeetodi
suhtes on seejuures huvitav ära märkida, et mõningail niisugusil juh-
tudel võivad väga tähtsad olla antiikse kultuuri üksikute faaside val-
gustamisel isegi kõrvalisemad küsimused. Võtame näit. kõigile tuntud
Homerose-küsimuse. On ju õige, et siin on tegu eestkätt kirjandus-
ajaloolise probleemiga. Siiski on selle probleemi lahendus ülitähtis
ka kultuuriajaloo seisukohalt laiemas mõttes. Kas elas IX sajandil
e. Kr. Joonias üks geniaalne luuletaja, kes lõi nii Iliase kui Odüsseia —
teosed, mis olles ise täiuslikud sisaldavad eneses juba suurel määral
kreeka hilisema kirjanduse tüüpe, nagu tragöödiat, komöödiat, retoorika
j. m., või teotsesid tol ajal vaid üksikud *Homeruli*, kelle üksiklaulest
hiljemini koostati mõlemad teosed? On selge, et kultuuriajaloolane,
kui ta on huvitatud n. n. kreeka keskajast, on sunnitud võtma seis-

---

1) Põhjanevad antiik-aja numismaatika kohta on B. V. Head, *Historia Numorum* ², Oxford 1911 ja E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et latines*, Paris 1901 j. j. (pole veel lõpule jõudnud).

2) Antiikse kirjandusajaloo käsitlusist olgu siin mainitud: W. Christ-W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur* ⁶, I, 1912, II, 1, 1920, II, 2, 1924 (üla-
mainitud seerias „Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft“, VII, I—II, 1—2);
A. ja M. Croiset, *Histoire de la littérature grecque*, Paris 1896 j. j. (nüüd juba
3. trükk olemas); — M. Schanz, *Geschichte der römischen Literatur*, 7 annet mit-
mesuguseis väljaandeis (sama „Handbuch“, VIII, I—IV).

koha selle alternatiivi kohta ja selleks ette võtma rünnaku raske ja keerulise Homeroose-küsimuse alale ¹⁾.

Kui seega ülalmainitud kirjandusliigid ja nendega seotud kõrvalisemadki küsimused omavad, nagu juba tähendatud, suurt tähtsust antiik-aja vaimlise kultuuri valgustamisel, siis tuleb seevastu konstateerida, et nende tähtsus on märksa vähemaulatuslikum poliitilise ja sotsiaalmajandusliku elu käsitlemisel. Kuid siingi ei tohi neid ignoreerida ükski uurija. Kreeka välis- ja sisepoliitiline elu VII ja VI sajandil e. Kr. kajastub näit. väga tugevasti kreeka lüürikas. Soloni luuletused on meie peamiseks allikaks tutvumisel tema kui seaduseandja isikuga ja poliitilise kavaga ning erakondade suhtumisega temasse. Alkaios ja Theognis juhivad meid tollesse julma klassivõitluse õhkkonda, mis valitses VII resp. VI sajandil Lesbosel ja Megaras. Alkmani luuletused olid, kuni eelpool mainitud kaevamistöõdeni (vt. lk. 217), tolleks allikaks, mille põhjal oletusi tehti Sparta vabamate elutingimuste kohta VIII ja VII sajandil. Samuti peegeldub V sajandi Ateena poliitiline elu väga ilmselt kreeka tragöödias. Aischylose „Pärslased“ annavad meile näit. Salamise lahingu tõetruu kirjelduse. Tihti leidub traagikute juures vihjeid kaasaja poliitilisile sündmusile ²⁾ ja, nagu see endastki mõistetav, veel rohkemal määral on seotud k a a s a e g s u s e g a komöödia ³⁾. Ülalmainitud kirjanduseliikidest eraldame siin veel filosoofilise kirjanduse tolles osas, mis tuntud poliitilise teooria nime all. Viimane omab antiik-aja sotsiaalpoliitilise ajaloo kohta mõnikord peaaegu otsekohese allika tähtsust. Ma mõtlen siin iseäranis Platoni „Seadusi“ ja Aristotelese traktaati „Poliitika“, millised mõlemad arvestavad väga suurel määral kreeka reaololusid ja on meile säilitanud väga väärtuslikke andmeid kreeka riikide konstitutsioonide kohta ⁴⁾.

Kõige tähtsamaks allikaks poliitilise ja sotsiaalse ajaloo selgitamisel tuleb siiski pidada ajaloolasi ⁵⁾. Nad on meile võiks ütelda kahekordseks allikaks: ühelt poolt kajastub neis, nagu teisteski kirjanduse teoseis, neile kaasaegne kultuur, teiselt poolt sisaldavad

¹⁾ Hea ja iseseisva ülevaate küsimusest 1923. aastani annab P. C a u e r oma teoses „Grundfragen der Homerkritik“ II, lk. 549—703 (peale autori surma täiendatud E. B r u h n 'i poolt), Leipzig 1923.

²⁾ Vt. Th. Zielinski, Les reflets de l'histoire politique dans la tragédie grecque (La Pologne au Congrès international de Bruxelles 1923, XVII).

³⁾ Vt. H. Müller-Strübing, Aristophanes und die historische Kritik, Leipzig 1873; küsimus vajab uuemat käsitlust.

⁴⁾ Käsitlustest nimetan siin: H. v. Arnim, Die politischen Theorien des Altertums, Wien 1910 ja ülalnimetatud B a r k e r 'i teost.

⁵⁾ Soovitada võib J. B. Bury head monograafiat „The Greek Historians“, London 1909.

nad aga peale selle antiik-aja kultuuri üksikute alade käsitlust. Eriti omavad ajaloolased suurt tähtsust antiik-aja poliitilise ajaloo kohta. Pärsia sõdade või Peloponnesose sõja ajaloost näit. jääks meile isegi olulised küsimused selgusetuks, kui me ei omaks Herodotose ja Thukydidese ajalugu. Umbes sama tähtsaiks osutuvad meile ka teiste antiik-aja suurte ajaloolaste, nagu Polybiose, Liviuse, Tacituse, Ammianus Marcellinuse teosed, mille kõrval endastmõistetavalt ei pea tähele panemata jääma ka teiste vähem tähtsamate omad. Kui seega ajaloolaste teosed omavad esmajärgulist väärtust poliitilise ajaloo kohta, siis ei saa kahjuks sama kinnitada sotsiaalajaloo kohta. Juba asjaolu, et kõik antiik-aja ajaloolased pole selle käsitlemisel arvestanud tarvilikul määral majanduslikkude tegurite tähtsat osa, sunnib meid pöörduma mainitud puuduse kõrvaldamise otstarbel teiste allikate, pigemini kõigi saadaval olevate, eestkätt raidkirjade ja papüüroste poole. Kuid isegi poliitilise ajaloo kohta tuleb tähendada, et ka seda pole võimalik rekonstrueerida ainuüksi ajaloolaste teoste põhjal. Võib olla oleks see teataval määral võimalik, kui oleks säilinud kogu antiik-aja ajalookirjandus. Kuna see aga mitte nii ei ole, siis peitubki selles „kui“ oluline moment, millest väga tunduvalt oleneb antiikse kultuuriajaloo käsitlemise meetod: mitte ainult ajalookirjandus, vaid ka kõik teised ülalloendatud allikad on meile säilinud, peale mõningate väheste erandite, katkendlikena suuremal või vähemal määral, ning paljud neist pole säilinud üldse. Kui me omaksime näit. Aristotelese õpilase, peripateetik Dikaiarchose Kreeka kultuuriajalugu (*Βίος Ἑλλανδοῦς*), oleks meie teadmised vististi mõneski suhtes kindlamakujulisemad. Peloponnesose sõja ajalugu tunneme hästi, tänu Thukydidesele, kuid ainult kuni a. 411, kus lõpeb tema käsitus. Siit peale pole selle sõja ajalugu enam kirjeldatud sama usaldusväärset. Polybiose ajaloost, mis koostus 40 raamatust, on säilinud tervena vaid 5 raamatut ja mõnedest teistest raamatuist katkendid. Umbes samapalju on kaduma läinud Liviuse ajaloost ning suured osad puuduvad Tacituse ja Ammianus Marcellinuse teostest. Enam või vähem katkendlikud on ka teised kreeka kirjanduslikud allikad. Kreeka lüürikast on püsinud vaid riismeid; traagikute rikkalikust toodangust — väikene osa; vana-attika komöödiast tunneme võrdlemisi hästi ainult üht selle liigi esindajat, kuna teiste teoseid omame vaid fragmentides jne. jne. Sama katkendlikkuse all kannatavad ka arkeoloogilised ja dokumentaalsed allikad. Paremuks on vast ainult see, et nende suhtes tulevikus võib loota juurdekasvu uutelt monumentidelt ja tekstidelt nii kaevamistöde kui ka juhuslikkude leidude kaudu, kuna kirjanduslikkude allikate suhteis sarnaseid lootusi on vähe.

Ülalesitatud ülevaade antiik-ajaloo allikaist, mille eesmärgiks oli iseloomustada ühelt poolt üksikute allikateliikide iseärasusi, millest olenevalt nende tähtsus on tihti piiratud üksikute küsimuste ja alade valgustamisega, ja teiselt poolt alla kriipsutada kõigi allikate katkendlikku seisundit, on ühtlasi vististi juba mõnevõrra selgitanud, kuivõrra osutub komplitseerituks kultuuriajalooliste küsimuste uurimine allikate säärase seisundi tõttu. Ja tõepoolest vähe leidub küsimusi mis oleks lahendatavad ainult ühe liigi aineestikuga: peaaegu alati tuleb uurijal ammutada aineistikku uuritavate küsimuste lahendamiseks mitmesugustest allikateliikidest. Kuid need omakord erinevad oma iseärasustelt ja eeldavad lahkuminevaid käsitlemisviise. Näit eeldab arkeoloogilise ainestiku käsitlemine teissugust ettevalmistust ja meetodilist koolitust kui töötamine dokumentaalsete allikate alal; kirjanduslike allikate kasutamine esitab erilisi nõudeid ja umbes sama on seisund ka teiste allikateliikide alal. Sissetöötamine mitmesugustesse allikate distsipliinidesse on seega antiik-kultuuri uurija esimene suur ülesanne. Kui ta selle ülesande on täitnud, on ta saavutanud palju. Kuid selle kõrval tuleb tal täita veel teine suur ülesanne, millest oli jutt käesoleva ettekande esimeses osas — suhtuda antiik-kultuurisse kui tervikusse ja mitte tähele panemata jätta selle kultuuri ühendust praeguse ajaga nii kultuuriajaloolises mõttes kui üksikute kultuurilooliste distsipliinide arengu suhtes¹⁾.

3.

Käesolevas ülevaates iseloomustatud antiik-kultuuriajaloo uurimise meetodi illustreerimiseks olgu lubatud siin veel esitada mõned näited. Antiik-maailma üksikuist osadest on võimalik olnud esitada kõige täielikumalt ja kindlakujulisemalt Egiptuse majanduse ajalugu, ja seda eestkätt papüroloogiliste allikate põhjal²⁾. Kuid siirdugem hellenismi aja teisele tähtsale riigile — Pergamonile, mille majanduse ajalugu pakub sama suurt huvi. Papüroloogiline aineestik puudub selle riigi kohta täielikult, ning ta majanduse elu on jälgitav peaaesjaliselt raidkirjaliste ja teiste allikate põhjal³⁾. Nii näeme, kuidas sama küsimuse

1) Märgin siinkohal veel ära, et teadusliku töö eelduseks antiikse kultuuriajaloo alal on võimalikult põhjalik kreeka ja ladina keele tundmine ning nelja uue keele — inglise, itaalia, prantsuse ja saksa, mõnede distsipliinide alal on ka veel uskreeka ja vene keele mõistmine.

2) Vt. Mitteis-Wilcken, op. cit. I, lk. 146—371 (osad, mis käsitlevad hellenismi aega).

3) Vt. M. Rostovtzeff, Notes on the Economic Policy of the Pergamene Kings (Anatolian Studies presented to Sir William M. Ramsay, 1923, lk. 359—390).

valgustamisel tuleb kasutada mitmelaadilisi allikaid ning seejuures veel riikide suhtes, mille areng kuulub samasse ajajärku ja mis geograafiliselt asuvad lähedal üksteisele.

Maratoni lahing asub kultuurajalooliste sündmuste reas eriti tähtsal kohal. On seepärast huvitav temast saada võimalikult selge pilt. Me teame, et kõige vanemaks tunnistuseks temast oli Polygnotose kooli kuuluv maal. Viimane tuleb seepärast rekonstrueerida eestkätt. Selleks on tarvilik süveneda Polygnotose kunsti iseärasustesse ja meie ette kerkib seega arkeoloogiline ülesanne. Me kasutame edasi Herodotost, kes on tuttav mainitud maaliga ja mahutab lahingust osavõtjate jutustusi oma kirjeldusse. Hilisemate ajaloolaste andmed on tähtsuseta, välja arvatud teade, mille järgi 9. rügement, Aiantis, asus paremal tiival. Selle resultaadi annab meile tekstide võrdlev interpretatsioon ja allikate kriitika. Kuid Maratoni asukoht on meile teada ja moodustab seega omaette allika. Umbes 700 meetrit merekaldalt asub lahingus langenute kalm, nagu seda meile kinnitasid koha peal ettevõetud kaevamistööd. Uurimise alla võeti kogu maastik ja töötati läbi topograafiliselt. Alles siis selgus, kus oli olnud Ateena sõjaväe asukoht, kus pärslased olid randunud jne. Fikseeritud lahinguväljal selgus ka enam-vähem lahingu taktiline külg. Me näeme, kuivõrra mitmekesised on andmed ja abinõud Maratoni lahingu küsimuse otsustamiseks: arkeoloogia, kirjandusajalooline kriitika ja topograafilised uurimused ühes sõjaajalooliste teadmistega liituvad üksteist täiendades selgitatava eesmärgi saavutamiseks¹⁾.

Kolmanda näite esitan oma enda seni avaldamata uurimiste alalt²⁾. Nagu juba ülalpool tähendatud (vt. lk. 222) omab kreeka poliitiline teooria suurt tähtsust kreeka riikluse probleemide selgitamisel. Sellelt seisukohalt vaadatuna pakub erilist huvi Platoni suur traktaat „Seadused“. Platoni filosoofia hindamisel on tähtis kindlaks teha, milline on selle riikliku projekti iseloom — kas utopiline, ideaalne või reaalne — mis on esitatud mainitud teoses nii üksikasjaliselt Platoni poolt. Kui võimalik oleks tõestada, et kõnesolev projekt baseerub osaliseltki reaalseil, kreeka riikide konstitutsioonidelt ülevõetud alustel, siis omandaks

¹⁾ Ülevaate küsimusest ja vastavast kirjandusest annab näit. R. von Pöhlmann, Griechische Geschichte und Quellenkunde⁵, 1914, lk. 120 j. j. (mainitud „Handbuch für klassische Altertumswissenschaft“ III, 4). Maratoni lahingu näitele on tähelepanu juhtinud Wilamowitz-Moellendorfi oma teoses „Erinnerungen“, lk. 100 j. j. Leipzig 1928.

²⁾ Ma võin siin esitada seda näidet vaid peajoontes, üksikasjusse ja nende põhjendustesse tungimata. Kuid ma kinnitan, et ma midagi ei esita, mida ma ei saaks põhjendada, resp. tõestada.

seega Platoni „Seadused“ riigiõigusliku allikana suure tähtsuse ning õnnestuks vististi sammu võrra edasi astuda praegusaja aktuaalsema ülesande täitmise sihis antiik-kultuuriajaloo alal — rekonstrueerida üldkreeka õiguse, kui säärane üldse on olemas olnud, olulisemad printsiibid ja normid. Nagu sellest näha, on siin tegu võrdlemisi laiaulatusliku kultuuriajaloolise probleemiga, mis seotud mitmesuguste eridistsipliinide aladega, nagu riigiõiguse ajalugu, filosoofia ajalugu j. m.

Asudes „Seaduste“ projekti lähemale vaatlemisele, leiame Platoni esimeste riigikorraldusse puutuvate määruste seas järgmise lause: „Kõige pealt tuleb linn asutada võimalust mööda riigi territooriumi kõige kesksemasse paika . . . Peale selle jaotatagu [linn] 12 ossa ja rajatagu esijoones Hestia, Zeusi ja Ateena tempel [maa-alale], millele pandagu nimeks akropolis“ (Leges 745 b). Tähendame kohe, et esitatud tõlge on pikemate tekstikriitiliste kaalumiste resultaat ja et me seega siin kokku puutume klassilise filoloogia väga tähtsa eridistsipliiniga — tekstikriitikaga¹). Me juhime edasi tähelepanu lause sisule. Arvestades kreeka riikluse lähedat ühendust usundiga ja eriti teadlik olles riigi kaitsejumalate kultuse tähtsusest (vt. ülal lk. 213) peatume sõnade juures: „rajatagu esijoones Hestia, Zeusi ja Ateena tempel“. Vastavate analoogiate põhjal võime kindlasti eeldada, et Platoni valik: Hestia, Zeus ja Ateena — ei võinud olla juhuslik. Meile torkab seejuures eriti silma Hestia kultuse rajamine asutatava riigi akropolisel. Ateena linna suhtes teame, et Hestia, riigikolde jumalataari, kultust ei pühitsetud akropolisel, vaid riigi esitushoones, n. n. prytaneionis, mis asus, nagu on selgunud ka evamistööde resultaadest, varasemal ajal akropolisest lääne pool ja üle viidi hellenismi-ajal akropolisest kirde poole asuvale maa-alale. See lahkuminek Ateena riigi praktikast tundub seda üllatavamana, et me Platonilt oleks võinud oodata asutatava riigi korraldamist vastavalt just tema kodulinna eeskujudele. Tõsi, uuemas teaduslikus kirjanduses peetakse tõestatuks, et ka Ateena akropolisel oli olemas eriline Hestia tempel. Siiski selgub küsimuse lähemal kontrollimisel, et säärane arvamus on olnud ekslik: epigraafiline materjal, millega arvamust põhjendati, tuleb, nagu seda oli võimalik koha peal, Ateenas, selgeks teha, teisiti tõlgendada. Ka ei leia me tutvunemisel Ateena akropolisel ette võetud kaevamistöde, seega arkeoloogiliste aruannetega mitte mingisugust kinnitust arvamusele, nagu oleks seal kunagi seisnud Hestia tempel, ning samuti ei kinnita seda teiseidki

¹) Tekstikriitika olulisemate momentidega tutvumise otstarbel võib pöörduda P. Maas'i artikli poole „Textkritik“ (Gercke u. Norden, op. cit. I³, 2, lk. 1—18); seal on esitatud ka andmed kirjanduse kohta.

allikad. Nii oleme saavutanud kindla resultaadi: ei Hestia kultuse ega templi olemasolu Ateena linna akropolisel pole tõestatav meie ka-
sutada olevate allikate põhjal.

Me jätame ajutiseks kõrvale Hestia küsimuse ja tegeleme vahe-
peal Platoni riigi teiste kaitsejumalatega. Seejuures tuletagem meelde,
et „Seaduste“-riigi projekt on paigutatud Platoni poolt dialoogi
raamesse, mille (dialoogi) kandjateks on anonüümne ateenlane (Pla-
ton ise), lakedämoonlane Megillos ja Knossosest pärit olev kreetalane
Kleinias. Kas ei võiks nimetatud jumaluste valik rippuv olla dialoo-
gist osavõtjate riiklikust kuuluvusest? Sellelt seisukohalt vaadatuna
osutub otsekohe arusaadavaks jumalanna Ateena valik. Juba Solon
tunneb teda Ateena riigi kaitsjatarina ja sama seisukoht kuulus talle ka
IV sajandil, tähendab Platoni aegu. Peale mõningate otsingute õnnestub
selgitada samuti Zeusi valikut. Eleegik Tyrtaios (VII sajandil e. Kr.) on
meile pärandanud oma luuletusis järgmised sõnad: „Sest ise Kronose
poeg Zeus, kaunipärjalise Hera mees, annetas selle linna [s. o. Sparta]
Herakliididele“. Zeus — linna annetaja lakedämoonlasile ja Sparta pat-
roon samuti kreeka hilisemas traditsioonis — on arusaadav, et Platon
ülalesitatud motiivil temale koha määras oma riigi kaitsejumalate seas.
Ning viimati Hestia, kuidas on lugu temaga? Me võtame ette uue
rännaku Hestiaga ühenduses seisvate küsimuste selgitamiseks. Selle
u s u n d i a j a l o o l i s e probleemi lähemal vaatlemisel jõuame otsusele, et
Hestia peamise funktsiooni kõrval koldekaitsejatarina on võimalik eel-
dada teisigi. Meid huvitaval juhul oleks seega võimalik eeldada
kahe, muide teineteisele lähedalseisva funktsiooni kontaminatsiooni:
Hestia riigikolde jumalannana ja Hestia riigi kaitsejumalannana (samas
funktsioonis nagu Zeus ja Ateenagi). Kas on säärane oletus allika-
tega põhjendatav? Vastuse sellele küsimusele leiame, peale pike-
mate otsingute ristiusulise kirjaniku Lactantiuse juu-
res, kes meile säilitanud rooma luuletaja Enniuse kaudu edasiantud
kirjanik Euhemerose (IV/III sajand e. Kr.) järgmise teate: *sepulcrum
eius [scil. Jovis] est in Creta in oppido Gnosso et dicitur Vesta hanc urbem
creavisse* (div. inst. I 11, 45). Teate hilisesse ajajärku kuuluvuse ja
pealegi veel vahemeeste kaudu säilituse tõttu läheneme harvendatud
sõnadele teatava ettevaatusega, kuid allikate-kriitika seisuko-
halt ei keela meid midagi neid usaldamast. Nii siis Hestia (Vesta)
Knossose linna asutaja, tolle sama Knossose, kelle kodanik on kaas-
rajaja asutatavas Platoni riigis. Selle asutaja-funktsiooni tõttu pidi
Platoni valik, kui arvestada kõike eeltoodut, arusaadavalt just Hestia
peale langema. Kuid ta arvestas samuti Hestia teist, s. o. koldejumalanna
funktsiooni ja määras talle seepärast esikoha oma riigi kaitsejumalate

seas. Ning me mõistame ühtlasi, et Hestia kultuse paigutamine akropolisel ei võinud seejuures enam olla takistuseks, sest prevaleeris ikkagi Hestia riigi kaitsejumalanna ja mitte Hestia riigi koldejumalanna.

Antud näide tohiks, nagu eelmisedki, olla illustratsiooniks selle kohta, kuidas antiikse kultuuriloo alal isegi väiksemate küsimuste lahendamisel tuleb arvestada mitmelaadilisi allikaid ja kuidas seejuures ristlevad mitmesugused eridistsipliinid. Sisuliselt aga annab selles näites saavutatud tulemus hea lähtekoha Platoni „Seaduste“ probleemi edaspidiseks uurimiseks. Ateena, Sparta ja Kreeta kehastavad eneses kolm kreeka riigikonstitutsioonide tüüpi. Sellega on seletatav Platoni dialoogist osavõtjate valik. Oma riigikonstitutsiooni esimese, kaitsejumalate valiku, aktiga määras Platon vastava osa igäühele kolmest. Kas jätkab ta oma riigi seaduseandlust samas suunas ka edaspidi? Vastus ei kuulu enam selle ettekande raamesse; me loodame ta anda teisel.

Me oleme seega jõudnud lõpule käesoleva ettekande ülesandega — püüda selgitada antiikse kultuuriajaloo uurimise meetodit. Viimane on — see olgu siin veel juurde lisatud — kestva ja järjekindla uurimistöö arengu tulemus, — uurimistöö, mille alged ulatuvad antiigisse ja mis võimsalt on edenenud, alates renessansist, uuemalgi ajal, moodustades suure võistluse areeni praegusaja kultuurrahvaste teadlasile. Me oleme veendunud, et teadus, mis omab säärast ajalugu, suudab tulevikuski, kõigile eelpool puudutatud käsitlusraskustele vaatamata, rajada teid oma seni veel lahendamata, kui ka uute, praegu tundmata ülesannete täitmiseks.

P. Haliste.

A

6870

; 30074733